

«Чорні ворони» на вулиці Червоних Письменників

в цьому будинку вони колись і жили
бачиш ось там на рамах ще рештки червоної
фарби
луцаться з тих часів хтось вигидав
їх поселити
в одному домі щоб чути було дихання
в передпокоях
дихання вітру структуру страху коли ти
дивишся на подвір'я
Сергій Жадан.
«Кінець української силабо-тоніки»

Існують місця, що конденсують у собі час, спогади, пам'ять, березуть сліди, тіні й обриси, може, навіть і промовлені колись звуки чи тихі зітхання, відбивають, як у краплині води, велику історію. З-поміж таких — будинок «Слово» на вулиці Культури в Харкові: дім-текст, що з плином років відкриває все більше смислів, сутностей і таємниць. Це тут було написано кілька шедеврів нашої літератури, як-от «Маклена Граса» Миколи Куліша чи «Повість без назви» Валер'яна

Підмогильного, це звідси долинули до нас хоч поодинокі свідчення про одну з найтемніших епох нашого національного буття.

Усе починалося ніби обнадійливо й щасливо. Добігали кінця золоті двадцяті, виборений в одчайдушних національних змаганнях культурний суверенітет уможливив мистецьке піднесення, українська література ставала все цікавішою, завойовувала своїх читачів. Минули голодні й холодні пореволюційні роки, коли в названому раптом столицєю Харкові молоді поети й романісти мешкали в розгороджених диктом «комунівських» комірчинах або й у редакційних кімнатах, де стоси газет ставали вночі не надто вигідними ліжками. Росли наклади й гонорари, запрацював книжковий ринок, а відтак можна було подбати про комфортніші умови для творчості.

«Слово» збудували спеціально для літераторів на кооперативних засадах; а вулицю тоді назвали — Червоних Письменників. Аби наголосити символіку, архітектор Михайло Дашкевич навіть спроектував своє дітище, п'ятиповерхівку на п'ять під'їздів, у формі літери «С», вістря якої виходили у двір. Однак роботи затягувалися, бракувало то матеріалів, то коштів, і побутує апокриф про неймовірну акцію Остапа Вишні в Москві. Під час наради Сталіна

з письменниками він нібито послав вождеві записку з проханням допомогти українським майстрам пера довершити своє мешкання. І, як любив розповідати Павло Михайлович, уже того ж вечора в номер готелю «Асторія» йому принесли торбину грошей. Важко сказати, скільки відсотків вигадки у цьому гумористичному переказі, але певні речі все ж задокументовані. Ярина Цимбал інтерпретує фантазмагоричну історію про валізу так: «Правда те, що це було в Москві, і правда те, що українські письменники поскаржилися Сталіну на житлові умови і проблеми з будівництвом "Слова". Діло було на зустрічі зі Сталіним у Кремлі, не на нараді і не в Агітпропі. Крім Сталіна був лише Лазар Каганович, який і почав зустріч, а Сталін зайшов пізніше. Розмову повністю застенографовано, стенограму опубліковано, і вона є в інтернеті». Лазар Каганович тоді повідомив, що він отримав записку з приводу будівництва «Слова», і пообіцяв посприяти. «Отже, Сталіну ніхто ніякої записки не давав, справами українських письменників завжди займався Каганович. Найпевніше, з Москви надійшло розпорядження дофінансувати спорудження письменницького будинку, і Наркомос виділив на нього потрібні суми. Зважаючи на те, що письменники одразу "обрали" наркома освіти Миколу Скрипника

почесним головою свого житлового кооперативу, партійної підтримки довго чекати не довелося». Так чи так, «Слово» урочисто почали заселяти 25 грудня 1929 року. Нині фасад можна просто облицьовувати меморіальними дошками: ціле ґроно найталановитіших митців стало там сусідами.

Як на ті часи комуналок, спільних кухонь, «ущільнень» і безпритульності, то рівень комфорту видавався фантастичним. Окремі квартири з ізольованими кімнатами, центральне опалення. (Щоправда, як згадував син драматурга Миколи Куліша Володимир, розмір купи вугілля, що влітку виростала у дворі, ніколи не вмiли як слід розрахувати, паливо закінчувалося ще до настання тепла.) Не все зробили по-господарськи: скажімо, в ізоляції одразу ж завелася міль, і боротьба з нею стала неодмінною частиною домашніх клопотів. Проте за тодішніми стандартами родини мали хатніх працівниць, у квартирі 51 функціонував дитячий садок. На даху навіть облаштували солярій: вмонтували душ — і діти охоче там загоряли. Хлопці захоплювалися футболом, для формування команд охочих вистачало. Батьки могли спостерігати за доньками й синами з вікон, в особливо

критичних ситуаціях материнський суд міг бути дуже швидким. А ще з вікон часто чулася музика: до прикладу, професійно займалася грою на фортепіано донька Миколи Куліша Оля, і це якраз її імпровізації допомогли батькові зробити музику в «Патетичній сонаті» не просто тлом, а органічною складовою художньої цілості п'єси. Окрім письменників, у «Слові» отримали квартири й служителі інших муз, художники, актори, режисери, тож фортепіанні вправи Олі Куліш міг оцінювати і її сусід — композитор Пилип Козицький.

Дорослі натомість тішилися тодішніми дивами техніки. З'явилися перші радіоприймачі. Хто їх не мав, ходили слухати до сусідів. Для декого предметом утіхи та гордості ставала друкарська машинка: популярними були американська марка «Сміт», німецька «Ерика». Комуś принагідним видавався портативний «Ремінгтон», що його можна було носити у шкіряному футлярі, комуś — солідний «Ундервуд». В усі квартири поставили телефони: невідомо, чи для зручності власників, чи для полегшення роботи спецслужб, які пильно «слов'ян» пасли. Про зміст дружніх розмов невдовзі довелося говорити зі слідчими...

Сусідські чаювання переходили в літературні дискусії, в обговорення стратегій співіснування

* <https://litakcent.online/2021/01/09/faktcheking-p-yat-legend-pro-nashi-20-ti/>

з усе жорстокішим режимом, із дійсністю, схожою, як писав Хвильовий, на зграю голодних вовків. У спогадах «слов'ян» знайдемо замальовки в різних тонах. Юрій Смолич воліє світлі барви: «Власне, бувало так — і те раз у раз: увечері дзвонив телефон і голос Олекси Андрійовича (Слісаренка. — В. А.) озивався: “Юро! У мене до чаю сьогодні вишневе варення. Майк щойно дзвонив — зараз прийде. Коля (Микола Бажан. — В. А.) вже тут і, як завжди, ласо позирає на конфітуру. Прихопіть по дорозі Павлушу Іванова й Васю Вразливого. І поспішайте, бо чайник охолоне”»*.

У квартирі Тереня Масенка зорганізувався «літературний салон», як сам господар волів його називати. Збиралися молодші письменники, з-поміж них Іван Калянник, Василь Мисик, Сергій Борзенко. (Це покоління ровесників віку, представники якого здебільш не змогли зреалізуватися, вирости, стати майстрами в холодному й гнітючому підсонні злочасного соціалістичного реалізму. На відміну од кількома роками старших Хвильового, Куліша, Зерова, Рильського, вони вже не застали епохи творчої свободи й змагальности, а літературна критика оцінювала їхні твори лише в контексті

* Юрій Смолич. Розповіді про неспокій немає кінця. — К.: Радянський письменник, 1972. — С. 19.

відповідности «марксо-ленінському» вченню.) Як згадував учасник тих зустрічей Григорій Костюк, «це було дуже миле, веселе і спрагле знання молоде товариство. Почалося з читання й обговорення власних творів. Дружно, але серйозно й фахово відбувалося обміркування кожної строфи чи й рядка, або ж деталей композиційного сюжету прозової речі. Поволі ці зустрічі перетворювалися в своєрідну творчу лабораторію». «На ці літературні вечорниці запрошувались і письменники старшого віку. Був Тичина, був, як випадковий гість з Києва, Рильський»*. І Григорій Костюк, і Терень Масенко в автобіографічному «Романі пам'яті» згадують, як на «вечорницях» читав ще не дозволена для постановки «Патетичну сонату» Микола Куліш. Драматург «внутрішньо переживав психологічні нюанси характеру й мови кожного свого героя, кожна драматичну ситуацію й умів артистично перевтілюватись і зобразити їх при читанні. Не менше сильне враження зробила його бесіда після читання. Як виникають ідеї його творів? Як постають в його уяві образи? Чи він вигадує, чи списує з випадково бачених людей — і сила інших питань. Відповіді на це були феноменальні. І сила їх була ще й у тому,

* Григорій Костюк. Зустрічі і прощання. Спогади. Книга перша. — Едмонтон: КІУС, 1987. — С. 306.